

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

**ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО
ПІДРУЧНИКА**

Збірник наукових праць

Випуск 19

**Київ
Педагогічна думка
2017**

Засновник – Інститут педагогіки
Національної академії педагогічних наук України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 20775-10575 ПР від 13.06.2014р.

Збірник є науковим фаховим виданням у галузі педагогічних наук
Наказ МОН України №41 від 17.01.2014р.
(зі змінами від 29.09.14р., наказ №1081)

Затверджено до друку вченою радою Інституту педагогіки
Національної академії педагогічних наук України
(протокол №10 від 26 жовтня 2017 року)

Редакційна колегія:

Топузов О.М., член-кореспондент НАПН України, доктор пед. наук, професор (головний редактор); **Головко М.В.**, канд. пед. н., с. н. с., доцент (заступник головного редактора); **Засєкіна Т. М.**, канд. пед. н., с. н. с. (заступник головного редактора); **Акірі І. К.**, доктор фіз.-мат. Наук, конференціар (республіка Молдова); **Бібік Н. М.**, дійсний член НАПН України, доктор пед. наук, професор; **Бурда М. І.**, дійсний член НАПН України, доктор пед. наук, професор; **Васьківська Г. О.**, доктор пед. наук, с. н. с.; **Величко Л. П.**, доктор пед. наук, професор; **Голуб Н. Б.**, доктор пед. наук, професор; **Гораш К. В.**, канд. пед. наук, с. н. с. (відповідальний редактор); **Дічек Н. П.**, доктор пед. наук, професор (науковий редактор); **Доброскок І. І.**, доктор пед. наук, професор; **Жук Ю. О.**, канд. пед. наук, с. н. с., доцент; **Ільчук І.Ю.**, перекладач; **Імашев Г. І.**, доктор пед. наук, професор (Республіка Казахстан); **Калініна Л. М.**, доктор пед. наук, професор; **Кизенко В. І.**, канд. пед. наук, с. н. с.; **Курач Л. І.**, канд. пед. наук, с. н. с.; **Ладоня К. Ю.**, відповідальний секретар; **Лапінський В. В.**, канд. фіз.-мат. наук, доцент; **Лоза Л. М.**, відповідальний за технологічну підготовку випуску; **Локшина О. І.**, доктор пед. наук, професор; **Мальований Ю. І.**, член-кореспондент НАПН України, доктор пед. наук, професор; **Пометун О. І.**, член-кореспондент НАПН України, доктор пед. наук, професор; **Пузіков Д. О.**, канд. пед. наук, доцент; **Редько В. Г.**, доктор пед. наук, доцент; **Савченко О. Я.**, дійсний член НАПН України, доктор пед. наук, професор; **Смолінчук Л. С.**, канд. пед. наук, с. н. с.; **Цимбалару А. Д.**, доктор пед. наук, с. н. с.; **Ярош Д. Б.**, літературний редактор.

П 78

Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол.; голов. ред. – О.М.Топузов]. – К.: Педагогічна думка, 2017. – Вип. 19. – 390 с.

ISBN 978-966-544-404-5

У збірнику представлено доробок науковців Інституту педагогіки НАПН України, теоретично і практично значущі результати багаторічних експериментальних досліджень аспірантів, докторантів, здобувачів та учителів-методистів. У статтях збірника висвітлено актуальні питання теорії підручникотворення; особливості створення сучасної навчальної та науково-методичної літератури.

Збірник призначено науковцям, авторам підручників і всім зацікавленим у створенні якісної навчальної книги.

ISBN 978-966-544-404-5

© Інститут педагогіки НАПН України, 2017
© Педагогічна думка, 2017

ЗМІСТ

1. <i>Барановська О. В.</i> Сучасний підручник у контексті міжпредметної інтеграції	5
2. <i>Бійчук Г. Л.</i> Використання інформаційно-комунікаційних і мультимедійних технологій у процесі вивчення української літератури в старшій школі на засадах компетентнісного підходу	13
3. <i>Бурда М. І.</i> Реалізація наскрізних ліній ключових компетентностей у підручниках з математики	22
4. <i>Василюк Н. І.</i> Сучасний підручник алгебри – ефективний засіб формування фінансової грамотності учнів основної школи	28
5. <i>Васильєва Д. В.</i> Реалізація наскрізної лінії «громадянська відповідальність» у підручниках алгебри	38
6. <i>Видайчук Т. Л.</i> Історико-лінгвістична складова змісту підручників з української мови для старшої школи	47
7. <i>Топузов О. М., Вішнікіна Л. П.</i> Становлення компетентнісно зорієнтованої географічної освіти	57
8. <i>Галаєвська Л. В.</i> Текстоцентричний підхід до формування мовленнєвих умінь і навичок та його реалізація в підручнику української мови	68
9. <i>Головко М. В.</i> Підручник як провідний елемент джерельної бази історії вітчизняної дидактики фізики	79
10. <i>Гривко А. В., Ситник О. В.</i> Трансформації підручника як сучасного медіа в аспекті формування в учнів читацьких умінь	92
11. <i>Гупан Н. М.</i> Диференціація у змісті шкільних підручників суспільствознавчих предметів на зламі століть	102
12. <i>Засєкіна Т. М.</i> Концепція інтегрованого підручника «Фізика й астрономія»	112
13. <i>Калініна Л. М.</i> Оцінювання ефективності інформаційного забезпечення організаційного механізму управління в змісті посібника для керівників сфери освіти	119
14. <i>Ковчин Н. А.</i> Сучасний підручник з географії як засіб особистісного розвитку учнів основної та старшої школи	137
15. <i>Кришмарел В. Ю.</i> Підручники з історії України для 8 класу: аналітика релігієзнавчого складника	144
16. <i>Кузьменко О. С., Гончарова Н. О.</i> Особливості змістовного наповнення навчального посібника з фізики для вищих технічних навчальних закладів в контексті впровадження stem-освіти (інтегрований підхід)	151
17. <i>Ладоня К. Ю., Зеленова Л. В., Г. У. Синьоока Г. У.</i> Підручник української мови очима учня, вчителя й науковця	158
18. <i>Левіна І. А.</i> Формування креативно-проектувальної компетентності майбутніх учителів засобами мультимедійного навчального посібника з педагогіки	166
19. <i>Мелешко В. В.</i> Організація профільного навчання на засадах мережевої взаємодії в освітніх закладах сільської місцевості в контексті сучасної української школи	175

implementation of the key competencies of «Civic Liability» throughline are shown on the basis of the relevant tasks included in the textbooks *Algebra, 8* and *Algebra, 9*. Several corresponding tasks from Algebra textbooks have been represented. It is underscored that the inclusion of the elements of the key competencies of «Civic Liability» throughline does not negate the basic tasks of studying mathematics, but helps pupils to bring it closer to life and enrich it with some new aspects. At the lessons of mathematics, teaching civic liability is ensured by expanding the education content, the appropriate methods and forms of instruction, the use of favorable educational situations, as well as the personality of a teacher.

Keywords: Algebra textbooks; tasks; key competencies; a throughline; civic liability; civic virtue.

УДК 373.5.016:811.161.2]:94

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ ПІДРУЧНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Т.Л. Видайчук,

кандидат філологічних наук, доцент,

Київський університет імені Бориса Грінченка

e-mail: t.vydaichuk@kubg.edu.ua

У статті обґрунтовується необхідність уведення до підручників української мови аспектів походження національної мови та навчального матеріалу про становлення і розвиток української літературної мови з метою формування історичної пам'яті – фундаменту національної ідентичності – в учнів старших класів.

Ключові слова: старша школа; українська мова; підручник; навчальний матеріал; походження української мови; історія літературної мови.

Постановка проблеми. Тісний взаємозв'язок між історичною пам'яттю і національною ідентичністю – вже давно доведений факт у різних наукових сферах – історії, культурології, соціології, політології, філософії, філології. Актуальною ця тема є і для педагогіки, адже одним із завдань освіти в Україні є формування і розвиток національної та громадянської ідентичності в умовах, породжених глобалізацією. Ще більшої гостроти ці питання набувають у часи інформаційної війни, поширення псевдонаукових теорій про походження українців як етносу, про місце української мови у сім'ї слов'янських мов [7, с. 7]. Концепція нової української школи [6] передбачає, що випускник – особистість (усебічно розвинена, здатна до критичного мислення), патріот (з активною позицією), інноватор – тобто передбачає формування національної ідентичності.

Видатний мислитель ХХ ст. папа Іван Павло II стверджував, що обдарування націй та окремих індивідів історичною пам'яттю є вирішальним для ідентичності націй у вимірі часу [4, с. 83]. За умови відсутності фундаменту національної ідентичності – історичної пам'яті – формуються масовий песимізм, байдужість до історії народу, його мови, літератури, культури, низький рівень патріотизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про нагальну потребу вносити українознавчий струмінь у методику навчання рідної мови потужно заявив ще М. Г. Стельмахович у публікації «Етнопедagogічні основи методики української мови» (1993 р.) [10], окресливши функціонування української мови за радянських часів.

Своє бачення мовної освіти виклали С. Я. Єрмоленко та Л. І. Мацько у «Навчально-виховній концепції вивчення української (державної) мови» (1994 р.) [3]. Автори переконані, що в основу концепції має бути покладений світоглядний принцип, тобто такі вектори, які формуватимуть національну ідентичність, які дозволять школярам краще пізнати свою країну, народ, культуру та традиції, усвідомити унікальність рідної мови через інформацію про її походження, історію, подальший розвиток.

Етнокультурознавчий аспект передбачає і «Концепція навчання державної мови в школах України» (1996 р.) О. М. Біляєва, Л. В. Скуратівського, Л. М. Симоненкової, Г. Т. Шелехової [2] – співробітників лабораторії навчання української мови Інституту педагогіки НАНП України. Він реалізувався через пораду підбирати систему вартісних текстів, які формували б адекватне уявлення про спадщину рідного народу, у тому числі мовну.

Наступним кроком інтенсифікації навчального процесу на текстовій основі стала «Концепція когнітивної методики навчання української мови» (2004 р.) М. І. Пентиліук, А. В. Нікітіної, О. М. Горошкіної [8]. Етнокультурологічний принцип цієї концепції реалізується через навчання мови в контексті літератури, історії, мистецтва.

Концепції стали координатами, у межах яких створювалися підручники української мови для школи, що формували орфографічну, орфоепічну, лексичну, граматичну, стилістичну, комунікативну, культурологічну та інші компетенції, але, на превеликий жаль, не сформували культуру історичної пам'яті, не повною мірою сприяли становленню національної ідентичності молодого покоління українців – сьогоdnішніх одинадцятикласників та першокурсників.

Концептуальні засади реформування української школи передбачають, що випускник має володіти десятьма ключовими компетентностями, серед яких належне місце відводиться соціальній та громадянській [6]. Вони передбачають активну участь молодшої людини у громадському, політичному, культурному житті, вміння критично мислити та логічно обґрунтовувати свою позицію.

Метою цієї статті є і привертання уваги до важливих і вагомих аспектів розвитку української літературної мови, які, на нашу думку, сьогодні варто висвітлювати у підручниках для школи: походження української мови, становлення та розвиток її літературно-писемного варіанту, адже саме ці знання є запорукою формування національної ідентичності та патріотизму; і пропозиція форм та змісту введення такої інформації у підручники української мови для школи.

Виклад основного матеріалу. З метою виявлення рівня сформованості культури історичної пам'яті нами було проведено експрес-анкетування

молодих людей 16 – 17-ти років. Ним було охоплено студентів-першокурсників окремих спеціальностей Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, учнів 11 класів Українського коледжу імені В. О. Сухомлинського (м. Київ) і НВК «Димерська гімназія» (Вишгородський район Київської області). Респонденти вивчали українську мову в школі за різними підручниками. Анкети містили питання про час та обставини виникнення української літературної мови.

Анкетування дало змогу виявити, що переважна кількість респондентів переконана, що:

- до І. Котляревського та Т. Шевченка в Україні не існувало традиції літературної мови;
- українська мова веде свій початок від ХІХ ст.;
- до того користувалися або «церковною» мовою, або російською, або були неписьменними.

Аналіз наявних у школах підручників української мови для старших класів показав, що у них недостатньою мірою представлені (чи не представлені взагалі) матеріали, завдання, ілюстрації, які б формували в учнів уявлення тяглості історії української мови від найдавніших праслов'янських часів до сьогодення, виховували б культуру історичної пам'яті, національно орієнтовану мовну особистість і її мовну свідомість, патріота, здатного до критичного мислення.

Питання походження української мови у шкільних підручниках або оминають узагалі, або подають різні теорії водночас.

Сьогодні Україна переконує, що оминати цього питання неможна, адже у молодого покоління треба формувати знання про природній неперервний самостійний розвиток української мови у праслов'янському лоні серед сім'ї інших слов'янських мов. Такі знання допоможуть бути стійкими і абсолютно критично налаштованими до наявних нині, у ситуації інформаційної війни, фейкових «вкидів» про те, що української мови як такої не існує, про те, що вона – діалект російської мови, який утворився під впливом польської, про те, що вона з'явилася у ХІХ ст. завдяки Т. Шевченку.

При розкритті генези української мови варто акцентувати на двох формах існування мови – усній та писемній, які мають свої особливості розвитку.

На нашу думку, для формування об'єктивних і доволі конкретних знань з історії становлення української мови найбільш вдалою для розуміння учнями старшого шкільного віку є концепція та хронологія розвитку мови Юрія Шевельова [13] – українська мова безпосередньо виділилася з праслов'янської після її розпаду шляхом об'єднання киево-поліського та галицько-подільського діалектів східних слов'ян.

Періодизація розвитку української літературної мови представлена вченим у чотирьох основних періодах, виокремлених лише за зовнішніми загальнокультурними та історичними фактами (так званий «джерельний підхід»), що не буде важким для сприйняття, розуміння і засвоєння, – характері

писемних фіксацій [12]. «Джерельний» підхід Ю. Шевельова виділяє такі періоди:

1) протоукраїнський період VII – XI ст. (час до прийняття писемності, коли мова існувала у вигляді живомовних діалектів, а писемних джерел, написаних носіями мови, ще не було, науковці для його реконструкції використовують прийоми і методи порівняльно-історичного мовознавства);

2) давньоукраїнський період XI – XIV ст. (час прийняття писемності, появи значної кількості писемних пам'яток, які започаткували писемно-літературну традицію, пам'яток, що фіксують риси тогочасної мови);

3) староукраїнський (середньоукраїнський) період із такими підперіодами:

- ранній – XV – XVI ст. (час, коли типологічно українська мова виконувала функцію офіційної у Литовсько-Польському князівстві, коли зароджувалася так звана «актова мова»);

- середній – середина XVI – перші роки XVIII ст. (час створення Пересопницького Євангелія, переклад якого демонструє взаємодію народно-розмовних і книжних елементів української літературно-писемної мови XVI ст.; час розвитку науково-практичних жанрів у філології, філософії, гомілетичі, медицині; час розквіту «актової мови»);

- пізній – XVIII ст. (час, коли у писемних джерелах почала фіксуватися мішанина української та російської мов у різних пропорціях через перші утиски української мови з боку Російської імперії);

4) новоукраїнський період – від виходу «Енеїди» І. Котляревського (1798 р.) до нашого часу (період розвитку української літературної мови виключно на народно-розмовній основі; розвою різних жанрів функціональних стилів).

В українському мовознавстві існують і альтернативні періодизації історії мови. Вони прив'язані до конкретних змін у мовній системі. Тому видаватимуться занадто складними для розгляду та вивчення в школі. До того ж наведення кількох періодизацій водночас призведе до нечіткого усвідомлення мовної історії рідного народу, адже й учителі, й учні володіють недостатньою базою історико-лінгвістичних знань задля критичного їх осмислення.

Хронологія розвитку української мови, запропонована Ю. Шевельовим, хоч і уведена у науковий обіг майже 40 років тому, але залишається абсолютно валідною, загалом не викликає заперечень у сучасному науковому славістичному світі, лише у фаховому середовищі доповнюється конкретними мовними фактами. Для шкільного навчання є абсолютно виправданою, фіксує тривалий розвиток української мови, її усного і писемного варіантів.

При укладанні підручників української мови варто звертати увагу і на той факт, що «сучасною мовою» у лінгвістиці називається мова останніх двох поколінь, тобто мова останніх 50-ти років. Тому, розрізняючи поняття «нова українська мова» та «сучасна українська мова», можна увиразнити постійний динамічний характер системи української мови, її тривалий й безперервний розвиток.

Хибують підручники української мови і на виключне постулювання ідеї про те, що літературна українська мова почалася від «Енеїди» І. Котляревського (його називають «зачинателем») та творчості Т. Шевченка (його називають «основоположником»). У жодному разі не заперечуючи цих фактів, ми привертаємо увагу авторів підручників до того, що в Україні задовго до творчості вищезгаданих митців красномовного слова існувала потужна староукраїнська літературно-писемна традиція. Пам'ятки староукраїнського письма «Слово про похід Ігорів», «Повість минулих літ» та творчість староукраїнських письменників (зокрема Г. Сковороди) вивчають на уроках української літератури. Це, на нашу думку, полегшує завдання авторам підручників української мови увести матеріал, який формуватиме відповідні знання учнів про староукраїнську літературно-писемну традицію, коли типологічно українська мова обслуговувала не лише сферу красномовства, а й сферу релігії (переклад українською мовою того часу Євангелія, що здобуло назву Пересопницьке 1556 р.; цікавинкою може стати і той факт, що на ньому сьогодні присягають на вірність народу України новообрані президенти), і сферу діловодства (українська мова XIV – початку XVI ст., близька до живої народної, була офіційною діловою мовою Великого князівства Литовського і отримала у лінгвістів назву «актова мова»), ораторські твори, у житійно-повістеву літературу, наукову сферу та ін.

Староукраїнський період у розвитку української мови не можна оминати. Це доба, «в котрій у нас народилася і почала гарно розвиватися перша всеукраїнська, дійсно національна література» і коли писали «мовою ... зрозумілою по всіх усядах Руси-України» (І. Франко) [11, с. 174]. Доба XIV – XVIII ст. позначена розбудовою літературної форми існування української мови, її нормуванням на основі не тільки книжно-писемної традиції, а й живого народного мовлення, інтенсивним жанрово-стильовим розвитком. У цей час українці усвідомлювали свою мову не тільки нормованою, стилістично розвиненою, а й мовою офіційною, державною. Поняття «мова» використовувалося як своєрідний синонім до понять «Україна», «український народ». На вагомості введення фактів про староукраїнський період у розвитку літературної мови у шкільний курс наголошувала професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка Л. П. Гнатюк у своїй доповіді «Шляхи виховання культури історичної пам'яті українців (лінгвістичний аспект)», виголошеній на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Лінгвістичний і лінгводидактичний дискурс ний простір: здобутки і перспективи», яка відбулася у Київському університеті імені Бориса Грінченка 12 – 13 жовтня 2017 р. [5].

Вдало підібрана у підручнику система текстів про староукраїнську літературну мову значно б увиразнила історико-лінгвістичні знання школярів.

Пропонуємо кілька таких текстів, які, доповнивши завданнями з орфографії, лексикології, граматики, синтаксису, варто би було використати.

1. «Головним репрезентантом української мови XIV – першої половини XVI ст. стають юридичні документи: дарчі і купчі грамоти, заповіти тощо. Вони продовжували традиції ділового стилю мови Київської Русі на українському (а також білоруському) ґрунті. ... У Великому князівстві Литовському ця мова в силу історичних умов стала офіційною в урядових канцеляріях. ... Литовський статут 1588 р. вимагав: «Писар земський має по руськи (*примітка автора: українські землі у складі князівства називали «руськими»*) літерами і словами руськими всі листи, виписи і позови писати, а не іншим язиком і словом». З поширенням магдебурзького права скрізь в Україні постають актові книги – городські і земські. Сюди вписувалися різні акти – судові, мирові, тестаменти (*примітка автора: архаїчна назва заповіту*), договори, дарчі, закладні, купчі і под. Зразком для урядової української мови були чеські актові книги, звідки взято й саму форму цих актів. «Руська мова», як тоді називали офіційну мову Литовського князівства, була по суті спільною мовою українців і білорусів, становлячи в цілому факт історії літературних мов обох народів» (За В. М. Русанівським).

2. «Однією з характерних ознак староукраїнського мовного бароко була мовна гра, яку Г. Сковорода опанував досконало. Кожне вживання лексеми в незвичному контексті відкривало нові відтінки – «семантичні обертони». Староукраїнська барокова поезія залишила блискучі взірці використання цього прийому, побудованого здебільшого на омонімах, паронімах та спільнокореневих словах: *лу́жа л́жи, сія надєжда єсть оде́жда, яка же твоя природа або врода?*

До найяскравіших виражальних засобів староукраїнського барокового письменства належали і фігури мови. Теоретичним і практичним аспектам їх опанування (передусім на матеріалі латини) приділяли велику увагу в курсах поетики й риторики, які читалися в Києво-Могилянській академії, тому мовна свідомість освіченої людини містила певний набір фігур мови, який слугував базою для подальшого творчого розвитку мовної особистості. Г. Сковорода вдавався до словесної анафори, епіфори, їх поєднання, а також використовував звукові анафори та епіфори. Виняткової майстерності філософ досягнув у використанні таких фігур, як тавтологічні сполуки (*система систем, суєта суєтствій, пам'ять пам'ятає*) антитези та оксиморони (*у жорсткому – ніжне, в гіркому – солодке, в лютості – милоць, в яді – їда, в буйстві – тиша, в житті – смерть, в безчестії – слава*), порівняння тощо. ...

Мова мислителя не становить, як може видатися на перший погляд, хаотичної суміші різних з походження елементів. Чимало слів, які сучасною мовною свідомістю українськомовної людини сприймаються як російські, мали тривалу традицію використання на різних теренах України й у часи Г. Сковороди сприймалися як свої, українські» (За Л. П. Гнатюк).

3. «Шевченко відіграв важливу історичну роль у розвитку української літературної мови. Він установив ту структуру української літературної мови, яка збереглась у всьому істотному як основа сучасної мови, тобто розвинув і утвердив певний склад словника і граматичний лад української мови, які стали нормою і зразком для письменників, преси, театру тощо.

Норми української літературної мови, створені на народній основі, дала поезія Шевченка. Основні мовні джерела великий народний поет черпав із скарбів фольклору і живої розмовної мови. Він відібрав від загальнонародної мови все найбільш істотне і яскраве і розкрив у своїй творчості багатство, гнучкість, красу і милозвучність українського слова.

Мовне чуття, освіченість, талант допомагали Кобзареві знаходити найбільш прийнятні для масової свідомості мовні форми. Шевченко у вираженні думок, прагнень українського народу йшов попереду своєї епохи не лише в осмисленні національних, соціальних проблем, а й у доборі засобів мови, які стали справжнім естетичним, літературним зразком для всього мовного простору, для всіх поколінь українців» (За Оленою Чулаковою).

4. «Творчо використавши надбання попередніх епох, Тарас Шевченко створив свою власну стильову манеру, що поєднує романтичну на фольклорно-пісенній основі й епічно-розмовну форми, з багатством усіх виражальних (максимально доступних для сприйняття) мовних засобів. Шевченкове слово й досі залишається класичним зразком літературної мови, яка з благословення поета жила і розвивалася. Незаперечним є той факт, що поет зумів максимально відійти від книжної традиції, яка була особливо відчутною в Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка та інших митців нового періоду історії української літератури, і утвердити народно-розмовну стихію. Проте в живій мові того часу активно продовжували функціонувати церковнослов'янізми, книжні слова, джерелом яких була церковна сфера. Церковнослов'янізми адаптовувалися в мові, як і будь-які інші запозичення, відтворювали сакральний зміст відповідних понять, а часто вживалися і як нейтральні одиниці. Тарас Шевченко вміло поєднує їх високе звучання зі зниженою розмовною лексикою для створення контрасту. Стилiстично виправданими маркерами соціального, національного і духовного життя першої половини ХІХ ст. можна вважати слова *писаніє, благоденствує, узрити, глаголи, беззаконіє, возвістить, смиреніє, уповати, восплач, непотребная, незряці* тощо» (За Т. А. Коць).

Детальнішої уваги авторів підручників і вчителів української мови потребують поняття «зачинатель української мови» та «основоположник української мови». І. Котляревський уперше орієнтувався на виключно живомовне тло як підґрунтя літературної мови, діалектною основою послужили середньонаддніпрянські говори української мови. Але високий рівень варіативності в мові письменника є закономірним для початкового етапу розвитку української мови на народно-розмовній основі, тому його називають «зачинателем». Провідна роль у виробленні єдиної української літературної мови належить Т. Шевченкові. На відміну від І. Котляревського, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, які у творчості орієнтувались на середньонаддніпрянські і слобожанські говори, «... феномен мови Шевченка полягає насамперед у тому, що вона ... була зорієнтована на весь україномовний територіальний та історичний обшир» [9, с.172]. Поет показав потенційну здатність української мови обслуговувати різні сфери

життя і діяльності, органічно поєднавши народно-розмовну мову з мовностилістичними засобами українського фольклору, зі старослов'янізмами як елементами урочистого стилю і біблійної тематики.

Ми свідомі того, що факти з історії мови рідного народу непросто подати у шкільному підручнику, вони можуть виявитися складними і для вчителів, і для учнів, особливо сьогодні, коли набув чинності новий Закон України «Про освіту», який вимагає спрощення навчальної програми. Спрощення, на нашу думку, має виявлятися у пошуку таких форм, методів і засобів подачі інформації та навчання, які допоможуть усвідомлювати складні наукові, суспільні, технічні факти і явища у доступній для розуміння учнем формі за принципом «просто про складне», а не у примітивізації програми.

Білоруські вчені, вивчивши результат реформ у системі освіти, окреслили конкретні ризики від максимального спрощення навчальної програми рідної мови, а саме: розмита мовна ідентичність створює умови для маніпулювання свідомістю; насильницька зміна концептуальної системи через недостатнє володіння рідною мовою і фактами її побутування і розвитку; радикальне зниження якості мовного середовища призводить до зміни і навіть втрати не тільки національних, а й загальнолюдських культурно-ціннісних орієнтирів [1, с. 372].

До того ж зауважимо, що історичним коментарям при вивченні російської мови Росія приділяє належну увагу ще з радянських часів і навіть у молодшій школі, формуючи відповідну свідомість і світогляд учнів. Необхідність вивчення елементів історії рідної мови обґрунтована російськими лінгводидактами і впроваджена у відповідний підручниковий навчальний матеріал. До прикладу наведемо монографії та статті, що є у вільному доступі з мережі Інтернет: Иванов В. В., Потихина З. А. «Исторический комментарий к занятиям по русскому языку в средней школе» (1985); Шумарин С. И., Шумарина М. Р. «Вопросы исторического словообразования в школьном изучении» (2003); Лысова О. В. «Лингводидактические основы обучения орфографии методом исторического комментирования» (2005); Дмитриева Е. Г., Сафронова И. А. «Из опыта изучения истории русского языка в средних общеобразовательных заведениях» (2008); Кадыкова В. С., Курышева М. В. «Исторический комментарий как один из приемов формирования языковой компетентности младших школьников» (2011); Перминова Е. Г. «Историко-культурологический комментарий на уроках русского языка в профильной школе» (2012); Яковлева Т. В., Демичева В. В., Еременко О. И. «Обучение русскому языку в начальной школе на основе этнокультуроведческого подхода» (2013); Лысова О. В. «Лингвометодические основы использования исторического комментирования на уроках русского языка» (2014); Берсенева Т. Ю. «Традиции истории языка в современной школе» (2014); Михайлова О. Н. «Исторический комментарий при изучении морфологии как средство привития учащимся познавательного интереса к урокам русского языка» (2015); Журавлев В. «Русский язык и русский характер» (2016) та інші.

Висновки. Історико-лінгвістична складова у підручниках української мови необхідна, оскільки, по-перше, вона сприяє розвитку в учнів лінгвістичної ерудиції; по-друге, дозволяє побачити рідну мову в діячій, з давньою історією і міцними власними традиціями; по-третє, долаючи комплекс національної меншовартості, виховує в учнів переконливе уявлення, що українці – частина слов'янського світу.

Форми і способи уведення такої інформації потребують подальшого обговорення та обґрунтування.

Врахування фактів з історії української мови, становлення її літературно-писемного варіанту, окремі історичні коментарі до орфографічних, фонетичних, лексичних, граматичних явищ у сучасних підручниках української мови є важливими, адже підручник залишається провідним джерелом знань, засобом формування мовної компетентності і виховання культури історичної пам'яті як запоруки національної свідомості та ідентичності.

Використані джерела

1. Безопасность Беларуси в гуманитарной сфере: социокультурные и духовно-нравственные проблемы / О.А. Павловская [и др.]; под ред. О.А. Павловской; Нац. акад. наук Беларуси, Ин-т философии. – Минск: Беларуская Навука, 2010. – 519 с.
2. Біляєв О. М., Скуратівський Л. В., Симоненкова Л. М., Г. Т. Шелехова. Концепція навчання державної мови в школах України / Олександр Біляєв та ін. // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 16 – 21.
3. Єрмоленко С.Я., Мацько Л.І. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / Світлана Єрмоленко, Любов Мацько // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28 – 33.
4. Іван Павло II. Пам'ять та ідентичність. – Львів : Літопис, 2005. – 167 с.
5. Лінгвістичний і лінгводидактичний дискурс ний простір: здобутки і перспективи. Програма Всеукраїнській науково-практичній конференції, Київський університет імені Бориса Грінченка, 12 – 13 жовтня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://if.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/gi/events.gi/2017_2018/2017_04_05_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80_%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_.pdf. Дата звернення 14.10.2017.
6. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс] / Упоряд.: Л. Гриневич та ін. – К.: МОНУ, 2016. – 40 с. – Режим доступу: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>. Дата звернення 14.10.2017.
7. Новітні міфи та фальшивки про походження українців. Зб. статей: науково-популярне видання. – К.: Темпора, 2008. – 136 с.
8. Пентилюк М.І., Нікітіна А.В., Горошкіна О.М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / Марія Пентилюк, Алла Нікітіна, Олена Горошкіна // Дивослово : Українська мова й література в навчальних закладах. – 2004. – № 8. – С. 5 – 10
9. Русанівський В.М. Історія української літературної мови [підручник] / Віталій Русанівський. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
10. Стельмахович М.Г. Етнопедагогічні основи методики української мови (перевидання) / Мирослав Стельмахович // Дивослово. – 2003. – № 5–6. – С. 19 – 23.
11. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка // Зібр. творів. – У 50 т. т. / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 134 – 175.
12. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Переклад з англ. С.Вакуленка, А.Даниленка. Ред. Л.Ушкалов. – Х.: АКТА, 2002. – 1054 с.

13. Шевельов Ю. Чому общеруский язык, а не вібчоруська мова? З проблем східнослов'янської глотогонії // Історія української мови: Хрестоматія / Упор. С.Я.Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К.: Либідь, 1996. – С. 191 – 205.

References

1. Bezopasnost Belarusi v gumanitarnej sfere: sociokulturnye i duhovno-nravstvennye problemy / O.A. Pavlovskaja [i dr.]; pod red. O.A. Pavlovskoj; Nac. akad. nauk Belarusi, In-t filosofii. – Minsk: Belaruskaja Navuka, 2010. – 519 s.
2. Bilyayev O. M., Skurativskyy L. V., Symonenkova L. M., H. T. Shelekhova. Kontsepsiya navchannya derzhavnoyi movy v shkolakh Ukrayiny / Oleksandr Bilyayev ta in. // Dyvoslovo. – 1996. – № 1. – С. 16 – 21.
3. Yermolenko S.Ya., Matsko L.I. Navchalno-vykhovna kontsepsiya vyvchennya ukrayinskoyi (derzhavnoyi) movy / Svitlana Yermolenko, Lyubov Mats'ko // Dyvoslovo. – 1994. – № 7. – С. 28 – 33.
4. Ivan Pavlo II. Pamyat ta identychnist. – Lviv : Litopys, 2005. – 167 s.
5. Lihvistychnyy i lihvodiyaktychnyy dyskurs nyy prostir: zdobutky i perspektyvy. Prohrama Vseukrayinskiy naukovy-praktychniy konferentsiyi, Kyivskyy universytet imeni Borysa Hrinchenka, 12 – 13 zhovtnya 2017 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://if.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/gi/events/gi/2017_2018/2017_04_05_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80_%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_.pdf. Data zvernennya 14.10.2017.
6. Nova ukrayinska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannya serednoyi shkoly [Elektronnyy resurs] / Uporyad.: L. Hrynevych ta in. – K.: MONU, 2016. – 40 s. – Rezhym dostupu: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>. Data zvernennya 14.10.2017.
7. Novitni mify ta falshyvky pro pokhodzhennya ukrayintsiv. Zb. statey: naukovy-populyarne vydannya. – K.: Tempora, 2008. – 136 s.
8. Pentylyuk M.I., Nikitina A.V., Horoshkina O.M. Kontsepsiya kohnityvnoyi metodyky navchannya ukrayinskoyi movy / Mariya Pentylyuk, Alla Nikitina, Olena Horoshkina // Dyvoslovo : Ukrayinska mova y literatura v navchalnykh zakladakh. – 2004. – № 8. – С. 5 – 10
9. Rusanivskyy V.M. Istoriya ukrayinskoyi literaturnoyi movy [pidruchnyk] / Vitaliy Rusanivskyy. – K.: ArtEk, 2001. – 392 s.
10. Stelmakhovych M.H. Etnopedahohichni osnovy metodyky ukrayinskoyi movy (perevydannya) / Myroslav Stelmakhovych // Dyvoslovo. – 2003. – # 5–6. – С. 19 – 23.
11. Franko I. Hovorymo na vovka – skazhimo i za vovka // Zibr. tvoriv. – U 50 ty t. / Ivan Franko. – K.: Nauk. dumka, 1980. – Т. 28. – С. 134 – 175.
12. Shevelov Yu. Istorychna fonolohiya ukrayinskoyi movy / Pereklad z anhl. S.Vakulenko, A.Danylenka. Red. L.Ushkalov. – Kh.: AKTA, 2002. – 1054 s.
13. Shevelov Yu. Chomu obscheruskyy yazyk, a ne vibchoruska mova? Z problem skhidnoslovyanskoyi hlotohoniyi // Istoriya ukrayinskoyi movy: Khrestomatiya / Upor. S.Ya.Yermolenko, A.K.Moysiienko. – K.: Lybid, 1996. – С. 191 – 205.

Выдайчук Т.Л.

ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ У УЧЕНИКОВ СТАРШИХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ УЧЕБНИКОВ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье речь идет о необходимости введения в учебники украинского языка для старших классов аспектов происхождения национального языка и учебного материала о становлении и развитии украинского литературного языка. Аргументируется введение необходимостью формировать культуру исторической памяти как фундамент национальной идентичности.

Ключевые слова: старшая школа; украинский язык; учебник; учебный материал; происхождение украинского языка; история литературного языка.

Vydaichuk T.

HISTORICAL-LINGUISTIC COMPONENT OF UKRAINIAN TEXTBOOKS CONTENT FOR HIGH SCHOOL

The article proves the necessity of introducing into the Ukrainian language textbooks the aspects of the origin of the national language and educational material on the formation and development of the Ukrainian literary language in order to form historical memory - the foundation of national identity - of high school students.

Particular attention is paid to the analysis of the concepts of studying the Ukrainian language at school (from 1993), concepts that became the coordinates for creating the Ukrainian language textbooks that formed spelling, orphoepic, lexical, grammatical, stylistic, communicative competencies, but did not raise culture of historical memory, did not fully contribute to the formation of the national identity of the younger generation of Ukrainians.

The article attracts the attention of the authors of modern Ukrainian language textbooks for high school to the important issues of the history of the Ukrainian language, as today there is a necessity to form (in the aspect of socio-cultural competence) knowledge about the natural independent development of the Ukrainian language out of the Slavonic language within the Slavic language family.

The introduction in the textbooks for high school the chronology and the periodization of the development of the Ukrainian language by Yuri Sheveliov is offered. It seems expedient to clarify in the Ukrainian language textbooks the old Ukrainian period in the development of the Ukrainian literary language. The idea is upheld to examine prominent personalities in the history of the Ukrainian literary language (Hryhoriy Skovoroda, Ivan Kotliarevskyi, Taras Shevchenko) through text-based learning.

Key words: high school; Ukrainian language; textbook; educational material; the origin of the Ukrainian language; the history of the literary language.

УДК 37.016:91

СТАНОВЛЕННЯ КОМПЕТЕНТІСНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ

О. М. Топузов,

*член-кореспондент НАПН України,
доктор педагогічних наук, професор,
Інститут педагогіки НАПН України;*

Л. П. Вішнікіна,

*кандидат педагогічних наук, доцент
ПНПУ імені В.Г. Короленка,
e-mail: lpvishnikina@gmail.com*

У статті окреслено особливості розвитку компетентнісного підходу до навчання та проблеми формування й застосування таких понять як "компетенція" й "компетентність". У роботі схарактеризовано перебіг подій, які обумовлюють становлення географічної освіти і її значення на сучасному етапі; проаналізовано зміст Хартій географічної освіти, що були прийняті у 1992 р. та 2016 р.; визначено роль компетентнісного підходу до навчання географії в Україні.

Ключові слова: компетенції; компетентності; компетентнісний підхід до навчання географії; Хартія географічної освіти; термінологічно-категоріальний апарат; нормативні документи середньої та вищої освіти України.